

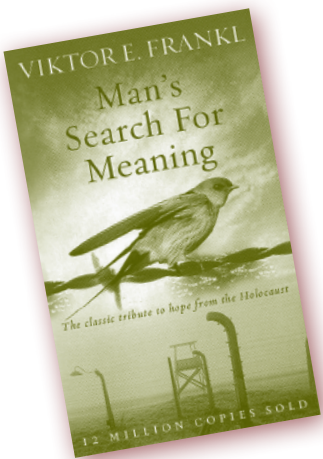
गहकिलो विषयवस्तु समेटेको होला भन्ने आमपाठकको बुझाइ यथार्थ बन्न भने सकेको छैन। कुनै एक घटनालाई प्रमुखता नदिई सहायक घटना जोड्दै जानुले उपन्यास फितलो बन्दै पटचारा लाग्दो संवादमा अल्झिएको छ। कुनै घटना स्मरणीय छन् तर गहिराईमा पुग्न नसकेको कारण बेस्वादिलो बनेको छ। पुस्तकमा सुदूर पहाडी क्षेत्रको दैनिक व्यवहारका बोलीबाहेक अन्य उल्लेख्य विषयवस्तु कम पाइन्छन्। पाठकले खोजेको र उनीहरूको रुचिअनुसारको विषय पस्कन उपन्यास पछाडि परेको भान हरेक खण्डमा हुन्छ। सामान्य संवाद र तिनले उल्लेख्य घटनाको प्रतिनिधित्व नगर्दा उपन्यास फितलो बनेको छ। सन् २००६ को फागुनमा कालीकोटमा खडेरीका कारण खाद्यान्न उत्पादन घटी घाँसपातसमेत उम्रन छोडेपछि स्थानीय बासीले वस्तुभाउ बेचेर पलायन हुने क्रम चलेको थियो। जनताले पाएको दुःख, भोकमरीले उपन्यासमा स्थान पाएका छैनन्।

अन्त्यमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएका भाषाबारे टिप्पणी उचित हुन्छ। पुस्तकमा प्रयोग गरिएका 'मुजी, घिचन, छौँडा, मुत्नु, मुला, तुरी, राँडी' जस्ता

शब्द र अनावश्यक रूपमा आमचकारी गालीको प्रयोगले असभ्य शैलीको चित्रण गर्छ। यस्ता शब्दहरू गाउँघरका परिवेश मात्रै होइन शहरियाहरूले पनि प्रयोग गर्ने गर्छन् विवाद पर्दा वा भगडा गर्दा। अङ्ग्रेजी भाषाका सिनेमा जगत र उपन्यासमा यस्ता शब्द बग्लैली प्रयोग गरिन्छन्। यस पक्षको विवेचना कर्नाली ब्लुज समीक्षा गर्ने कुनै पनि सर्जकहरूले गरेका छैनन्। नेपाली साहित्य आधुनिक बन्ने यात्रा हो यो कि हलिउड र वलिउडका सिनेमाको नक्कल? यो प्रश्नबारे थप चिन्तनको आवश्यकता औँल्याउनु अन्यथा होइन। भर्ने नेपालीपनको खोजीका लागि भने पनि सो प्रयोग त्रुटिकै रूपमा लिनुपर्छ।

पुस्तकले कर्नाली क्षेत्रका बासिन्दाको दैनिकी र दुःखहरू राम्ररी केलाएको छ। आधुनिक नेपाल बनाउने सपना बाँड्दै हाम्रा नेताहरूसामु नेपालको पिछडिएको क्षेत्रको चित्र दिन सफल पुस्तकका लेखकलाई बधाई!

afn; flxTof ?lr /fVg; dllfs clwfs/l ; flxllfios
lj|zi6tf afjsf s|tx cll oog ug{ ?rfp5gl.
adhikarinpa@hotmail.com

समीक्षक: सरिता पोख्रेल

Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust

By: Viktor E. Frankl

Rider Books, UK, 2008

ISBN 978-1-84-604124-2

Page: 154

साधारण बन्दीको शिविरभित्रको अनुभवहरूको सूक्ष्म विश्लेषण गरिएको छ। पेशाले डाक्टर भए पनि जीवनका दुःखद घटना र परिस्थितिले मानिसमा सृजना गर्ने भावनात्मक संवेगहरूको मनोवैज्ञानिक विश्लेषण गर्छन्, लेखक। अत्यन्त उत्कृष्ट भाषाशैलीमा अभिव्यक्त पुस्तकको प्रत्येक वाक्य एवं सन्दर्भ गहन र अर्थपूर्ण छ। यसले पाठकको हृदयलाई स्पर्श गर्छ र समवेदनाका छालहरू सृजना गर्छ। पुस्तकमा प्रस्तुत गम्भीर चिन्तन, दर्शन एवं प्रस्तुतिकरण बेजोड र प्रशंसनीय छ। यसले डाक्टर फ्याङ्गललाई लेखकको रूपमा पनि थप ऊर्जा स्थापित गर्छ।

पुस्तक दुई खण्डमा विभाजित छ। पहिलो खण्डमा शिविरभित्र रहँदाको अनुभव, पलपलमा भोगिने चरम शारीरिक याताना र मानसिक तनाव, मृत्युको छायाँमा उभिएका बन्दीहरूको मनोभाव, भोकमरी र कुपोषणको कारण खस्कँदै गएको स्वास्थ्य स्थितिको विवरण समावेश गरिएको छ। त्यसैगरी विलीन हुँदै गएको सहानुभूति र भावनात्मक सम्बन्ध बन्दीहरूप्रतिको अमानवीय र क्रूर व्यवहार, तीव्र निराशा साथै स्वतन्त्र भएपछिको मानसिक अवस्थाको विश्लेषण गरिएको

ीस्हेइशडअइ ३६हृि
।सधसरुलसजद, कसिहयकचिखेहृि
नह,६ मरिहृिजेक्रे यर,नगर्धे,
कहृ,रद्व१सिहे चडीदि।द्वइनि५६०

जीवनको अर्थ खोज्ने उत्प्रेरणा

भिक्टर इ. फ्याङ्गलले सन् १९४६ मा जर्मन भाषामा लेखेको पुस्तक हो, *म्यान्स सर्च फर मिनिङ*। यसलाई अङ्ग्रेजीमा सर्वप्रथम *फ्रम डेथ -क्याम्प टु एक्जिस्टेन्सलिज्म* शीर्षकमा प्रकाशित गरिएको थियो। सन् १९०५ मा जन्मेका फ्याङ्गलको ९२ वर्षे जीवनकालमा प्रकाशित ३२ वटा पुस्तकहरू २६ भाषामा अनुवाद गरिएका छन्। मनोचिकित्साका क्षेत्रमा उनको लेखनलाई फ्रायड, एडलर र जङ्गपछिको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। उनी सन् १९९७ सम्म भियना युनिभर्सिटीको मेडिकल स्कुलमा स्नायुविज्ञान र मनोचिकित्सा विषयका प्राध्यापकसमेत रहेका थिए।

विश्वयुद्धमा भएका नरसंहारका कहालीलाग्दा घटनाहरूको विवरण समावेश गरेर प्रशस्त

पुस्तकहरू लेखिएका छन्। तिनै पुस्तकहरूमध्ये एउटा हो, *म्यान्स सर्च फर मिनिङ*। दोस्रो विश्वयुद्ध ताका तीन वर्षसम्म आक्विच, डाचाउ र अन्य नाजी बन्दी शिविर (कन्सन्ट्रेशन क्याम्प) हरूमा कठोर र दर्दनाक नारकीय जीवन बिताएका फ्याङ्गलले आफ्ना अनुभवहरूको मर्मस्पर्शी वर्णन गरेका छन्, यो पुस्तकमा। यसमा त्यस्ता घटनाहरूलाई मात्र उल्लेख गरिएको छ जुन बन्दीहरूको अनुभवसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित थिए। तसर्थ, यो बन्दी शिविरको बर्बरताको कथा मात्र नभई एक गहन निबन्ध पनि हो। मुलतः पुस्तकले शिविरभित्रको दिनचर्या औसत बन्दीहरूको मनमा कसरी प्रतिबिम्बित छ, भन्ने प्रश्नको जवाफ दिन्छ। साथै एउटा

छ । पुस्तकको दोस्रो खण्डमा 'लोगोथेरापी', जीवनमा अर्थको खोजीद्वारा आत्माको उपचार गर्ने विधिको चर्चा गरिएको छ । लोगोथेरापीलाई शिविरको अनुभवस्वरूप विकसित भएको फ्याङ्गलको आफ्नै सिद्धान्त मानिन्छ । यसमा अस्तित्वसम्बन्धी नैराश्य, जीवन, दुःख र मायाको अर्थ, जीवनको क्षणिकता, अस्तित्वको सारजस्ता सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई शिविरका अनुभवहरूसँग गाँसेर व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

म्यान्स सर्च फर मिनिड शिविरमा मरेका अधिकांश मानिसहरूको भन्दा पनि बाँचेका सीमित मानिसहरूको र तिनले बाँच्नका लागि गरेका सङ्घर्षको कथा हो । कतिजना किन र कसरी मरेभन्दा पनि बाँच्नेहरू किन र कसरी सफल भए भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गरिएको छ । 'म केका लागि बाँच्न चाहन्छु ?' भन्ने थाहा पाएपछि कसरी बाँच्ने हो त्यो उपाय मानिसले जसरी भए पनि खोज्छ भन्ने विश्लेषण फ्याङ्गलको रहेको छ । जीवन र भविष्यप्रति आशा छ भने मानिसले जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिलाई पनि सहन सक्छ भन्ने प्रशस्त दृष्टान्तहरू पुस्तकमा पाइन्छन् ।

भोक, रोक र शोकभन्दा पनि भविष्यप्रतिको निराशा र उद्देश्यविहीनताले मानिसलाई मृत्युको नजिक पुऱ्याउँछ । तसर्थ, कतिपय

बन्दीहरूले मृत्युको नजिक पुगें भन्ने भय एवं भविष्यप्रतिको निराशाको कारण आत्महत्याको बाटो रोजेको तथ्य अधि सार्छन्, लेखक । कतिपय बन्दीहरूलाई आफ्ना आत्मिय व्यक्तिहरूको सम्भना, धार्मिक आस्था, प्रकृतिप्रति प्रेमजस्ता कुराहरूले भोक, डर, क्रोध, अन्याय र हीनताबोधलाई समेत सहन सक्ने क्षमता दिएको छ । लेखकलाई भने श्रीमतीको माया र युद्धपश्चात् उनीसँगको पुनर्मिलनको आशाले जीवित रहने सामर्थ्य प्रदान गरेको स्मरण गर्दै लेख्छन्, "त्यतिबेला उनी जीवित छिन् या छैनन् थाहा थिएन र थाहा पाउन आवश्यक पनि थिएन, कुनै पनि कुराले मेरो मायाको शक्तिलाई छुन सक्दैनथ्यो । यदि मैले मेरी श्रीमती मरिसकिन् भन्ने थाहा पाएको भए आफ्नो जीवन त्याग्ने थिएँ होला ।" अतः पुस्तकले मानिसलाई कठिन परिस्थितिमा समेत बाँच्ने आधार र जीवनको अर्थ खोज्ने हौसला प्रदान गर्छ ।

फ्याङ्गलले शिविरभित्रको वातावरणले बन्दीहरूको शारीरिक र मानसिक अवस्थामा पारेको प्रभावलाई मनोवैज्ञानिक उथलपुथलको तीन चरणमा विभाजित गरेका छन् । ती हुन्, शिविर प्रवेशको पहिलो अवस्था, शिविर जीवनमा अभ्यस्त भइसकेपछिको भावविहीन अवस्था र स्वतन्त्र भएपछिको अवस्था ।

शिविर प्रवेशको पहिलो अवस्था: भौतिक वातावरण र उत्पन्न भाव

पुस्तकमा आफ्नो साधारण जीवनबाट अचानक शिविरमा प्रवेश गराइएपछिको दिनचर्या र मानसिक अवस्थाको उल्लेख गरिएको छ । त्यसका साथै शिविरभित्रको वातावरण र शिविर बाहिर चल्दै गरेको संसारको विरोधाभाषपूर्ण अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । शिविरभित्र विभेदीकरण भएको कुरा गर्दै उनी भन्छन्, "क्रुर र बर्बर प्रकृतिका मान्छेहरू कापो (नाइके वा बन्दीहरूको मुखिया) का रूपमा छानिन्थे जसले तुलनात्मक रूपमा बढी सुविधा भोग गर्थे । कतिपय कापोहरूका लागि त शिविरभित्रको जीवन समग्र जीवनकालभन्दा बढी राम्रो थियो । उनीहरूले सृजना गरेको भयावह र कठिन वातावरणका साथै बन्दीहरूप्रतिको अमानवीय व्यवहारको फलक पनि पाइन्छ, पुस्तकमा । कठोर शारीरिक परिश्रम र अत्यन्त

कम खानाका कारण बन्दीहरूको स्वास्थ्यस्थिति दिन-प्रतिदिन कमजोर हुँदै गएको साथै आराम र औषधिको अभाव अनि बढ्दो निराशाको कारण मर्ने बन्दीहरूको सङ्ख्या बढिरहेको उल्लेख छ, पुस्तकमा । भोक र कुपोषणकै कारण बन्दीहरूको मानसिकता खानामा केन्द्रित रहेको प्रसङ्ग कोटचाउँदै फ्याङ्गल लेख्छन्, "कुनै दुई बन्दीहरू नजिक हुनासाथ चौकीदारले नदेख्ने गरी आफूलाई मनपर्ने परिकारबारे गफ गर्दै स्वतन्त्र भएर आफ्नो घर फर्किएपछि पुनर्मिलन हुने दिनको अदृश्य र अनिश्चित भविष्यको कल्पना गरी योजनाहरू बनाउँथे ।"

विगतमा गर्व गरिएको आफ्नो परिचय, पद-प्रतिष्ठा, भौतिक संवृद्धि सबैबाट वञ्चित गराइएर गुमाउनका लागि पनि हाँस्यास्पदको नाङ्गो अस्तित्वबाहेक केही बाँकी नहुँदाको अवस्थामा मान्छेले कस्तो महसुस गर्छ ? यसका मनोवैज्ञानिक पक्षलाई केलाइएको छ, पुस्तकमा ।

विज्ञानले मानिस केही निश्चित घण्टाभन्दा बढी अर्निदो रहँदा बाँच्न सक्दैन भन्ने निष्कर्ष निकाल्छ । तर वास्तवमा जितिसुकै कठिन अवस्थालाई पनि सहन सक्ने

क्षमता मानिसमा विकसित हुनसक्छ, भन्दै विज्ञानलाई समेत चुनौती दिने आश्चर्यजनक घटना शिविरमा भएको बताउँछन् । यस कुरालाई व्यक्त गर्ने सन्दर्भमा आक्विचमा

बिताएको पहिलो रातको स्मरण गर्दै फ्याङ्गल लेख्छन्- करिब साढे छदेखि आठ फिटको टायरले बनाइएको ओछ्यानमा करिब नौजना दुईवटा सिरक (रग) ओडेर सुत्नुपऱ्यो । हिलोले पोतिएको जुतालाई धेरैले तर्किया बनाउँथे । त्यस्तो अवस्थामा पनि निन्द्रा लाग्थ्यो र केही घण्टाका लागि भए पनि थकान र पीडा कम हुन्थ्यो ।

आशा गरिएको समयमा स्वतन्त्रता प्राप्त नहुँदा हतोत्साही भई स-साना रोगहरूको कारण पनि मृत्यु भएको कुरा उल्लेख गर्दै मानिसको मनस्थिति, आशा र प्रतिरक्षा प्रणालीबीच गहिरो सम्बन्ध रहेको कुरा प्रस्टचाउँछन् । घर फर्कने गहिरो आशामा तुषारापात भएकै कारण सन् १९४४ को क्रिसमस र नववर्ष सन् १९४५ को बीचमा मृत्युदर अधिक रहेको तथ्यलाई अधि सार्छन्, लेखक ।

त्यसैगरी, कमजोर र अस्वस्थ बन्दीहरूलाई मृत्युको खाडलमा धकेल्ने त्यतिखेरको परिपाटीका कारण बन्दीहरूले आफूलाई सकेसम्म स्वस्थ र सबल देखाउनुपर्ने बिडम्बनाको कारुणिक चित्र पुस्तकमा उतारिएको छ ।

शिविर जीवनमा अभ्यस्त अवस्था

दया, माया र सहानुभूतिका भावनाहरू विलीन हुँदै गएको, मृत्यु र वेदनाका दोहोरिरहने कारुणिक दृश्यले समेत बन्दीहरूलाई बिचलित पार्न छाडेको अवस्थालाई फ्याङ्गलले मनोवैज्ञानिक उथलपुथलको रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

शिविरमा सांस्कृतिक सुषुप्तावस्था भए पनि राजनीति, धर्म र विज्ञानका विषयमा निरन्तर छलफल हुने गरेको कुरा बताउँछन्, लेखक । शिविरको बाह्य वातावरणका साथै युद्ध र स्वतन्त्रतासँगै सम्बन्धित हुनाले राजनीति चासोको विषय रहनु स्वभाविक थियो । तर त्यति कठिन परिस्थितिमा समेत धार्मिक आस्था एवं अध्यात्म जीवित रहनु आश्चर्यजनक व्यवहार थियो । केही बन्दीहरू शिविरमा प्रार्थना गर्ने, कला र सङ्गीतको आनन्द लिने तथा प्रकृतिसँग अन्तर्क्रिया गरी आफ्नो मनोबल उच्च राख्ने गर्थे । यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गर्दै कला र प्रकृतिलाई गहन रूपमा बुझ्न सक्ने क्षमता साधारण जीवनमा भन्दा शिविरको क्रुर वातावरणमै विकसित भएको विश्लेषण छ, फ्याङ्गलको ।

त्यसैगरी जीवन र जगतप्रतिको चिन्तनलाई पनि पुस्तकमा उतारिएको छ। जीवन अर्थपूर्ण छ। समय र परिस्थिति जस्तोसुकै भए पनि जीवनको अर्थ खोज्न सक्नुपर्छ भन्दै फ्याङ्गल भन्छन्, “यदि जीवनमा अर्थ छ भने दुःखमा पनि छ। दुःख जीवनको निर्मूल गर्न नसकिने, अर्थपूर्ण एवं अपरिहार्य हिस्सा हो। मान्छेले जसरी आफ्नो भाग्य र यसले समेटेका पीडालाई स्वीकार गर्छ त्यसैले कठिन परिस्थितिमा समेत जीवनको गहिरो अर्थ भेट्ने अवसरहरू प्रदान गर्छ। अथवा आत्मरक्षाका लागि तीतो लडाइँमा उसले आफ्नो मानवीय गरिमालाई बिसिएर पशुसरह पनि हुनपुग्छ। अफठचारा परिस्थितिमा आफ्नो नैतिक मूल्य र मान्यतालाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा नितान्त व्यक्तिगत निर्णय हो। यसै सन्दर्भमा शिविरमा धेरै कम व्यक्तिले मात्र सांसारिक असफलता, रिक्तता, मृत्यु एवं कठिन परिस्थितिका बाबजुद अध्यात्मिक उचाइ र मानवीय गरिमा प्राप्त गर्न सफल भएको कुरा व्यक्त गर्छन्, लेखक। तर वर्तमानलाई उपेक्षा गरेर विगतका मीठा यादहरूमा बाँच्न

खोज्ने अधिकांश बन्दीहरूका लागि भने जीवन अर्थहीन भएको फ्याङ्गलको ठहर छ। तसर्थ, दुःख आफैँमा अर्थहीन छ। यो

तब मात्र अर्थपूर्ण हुन्छ, जब यसलाई स्वीकार गरिन्छ। दुःखलाई सहन सक्ने मानिसको अन्तर्निहित क्षमताले बाट्य दुःखलाई मात्र हैन भाग्यलाई समेत जित्न सक्छ। मानिसको नियन्त्रण बाहिरको शक्तिले उसँग भएका सारा कुराहरूलाई खोस्न सक्छ। यही अध्यात्मिक स्वतन्त्रताले नै जीवनको हरेक परिस्थितिमा जीवनको अर्थ र बाँच्ने आधार प्रदान गर्छ भन्ने निकर्गोल फ्याङ्गलको रहेको छ।

स्वतन्त्रतापछिको जीवन

लामो समयसम्म शारीरिक र मानसिक तनाव भोगेपछि स्वतन्त्र हुँदा मानिसको नैतिक र अध्यात्मिक स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असरको मनोवैज्ञानिक पक्षलाई केलाइएको छ, पुस्तकमा। शिविरभित्र भोगेको अन्याय, पीडा एवं बर्बरताको असरबाट शिविरपछिको जीवनमा समेत नराम्रो प्रभाव पारेको थियो। अचानक पाएको स्वतन्त्रतालाई अनियन्त्रित र बेरहमीले उपयोग गर्न सकिन्छ भन्ने मानसिकताले उद्वेलित बन्दीहरूलाई आफ्नो साधारण जीवनमा फर्कन गाठो भएको कुरा पनि पुस्तकमा प्रस्तुत छ।

विशेषगरी तिकता र निराशाका कारण तथा शिविरमा आफूमाथि भएको अन्याय र शोषणको कारण शिविर बाहिर निस्केपछि केही व्यक्तिहरू स्वयं शोषक बनेका थिए। दुःखका सारा सीमाहरू महशुस गरियो भन्ने सोचेका व्यक्तिहरूका लागि आफ्नो साधारण जीवनमा भन्ने नयाँ किसिमका पीडाहरू सहनुपर्थो। त्यसैले दुःखको कुनै सीमा हुँदैन र मान्छे भन्ने बढी र तीव्र रूपमा पीडित हुनसक्छ भन्ने विश्लेषण लेखकको रहेको छ। शिविरका पीडालाई भुलाउन बन्दीहरू आफ्ना लागि कोही पर्खिराखेको छ, जीवन अझै पनि बाँकी छ भन्दै आफैँलाई आश्वासन दिन्थे। तर स्वतन्त्रापछि घर फर्कदा आफूलाई पर्खने कोही नहुँदा, आफूले देख्न चाहेको प्रिय व्यक्ति त्यहाँ नहुँदा महशुस गर्ने चरम मानसिक वेदनालाई कारुणिक रूपमा दर्शाइएको छ।

“प्रत्येक बन्दीहरूको जीवनमा त्यो दिन आयो जब उसले शिविरका अनुभवहरूलाई फर्केर हेर्दा आफैँले बुझ्न सकेन कि त्यो सब उसले कसरी सहन सक्थे। स्वतन्त्रतापछिको दिन एउटा सुन्दर सपना लागेजस्तै शिविरका

सारा अनुभवहरू उसका लागि एउटा नराम्रो सपनाको रूपमा रह्यो। घर फर्किएका बन्दीका लागि एउटा सुखद भाव हो कि आखिर उसले सबै पीडाहरू सहिसक्यो र अब उसलाई भगवान्बाहेक अरु कसैको डर छैन।” यो निष्कर्षसहित पुस्तकको पहिलो खण्ड अन्त्य हुन्छ।

लोगोथेरापी

दोस्रो खण्डमा फ्याङ्गल लोगोथेरापी दर्शनको व्याख्या गर्छन्। यो दर्शन भन्छ, मनुष्य आफ्नो बाटो र कार्यविधि छान्न स्वतन्त्र र जिम्मेवार छ। फ्याङ्गलको लोगोथेरापीका तीन आयाम हुन्, परिवन्द सान्ने कष्टकर भए पनि मानवजीवनको अर्थ छ, मानिस आफ्नो जीवनको अर्थ खोज्न प्रेरित हुन्छ र जीवनको अर्थ खोज्न मानिस स्वतन्त्र छ। मानिस परिवन्दले लाचार पारिएको हुँदैन ऊ जे बन्न चाहन्छ त्यही हुनसक्छ। फ्याङ्गलको यो भनाइ स्वामी विवेकानन्दको कथनसँग नजिक देखिन्छ। विवेकानन्दले भनेका छन्, “हामी जे हौं, जे हुन चाहन्छौं त्यसका लागि आफैँ जिम्मेवार छौं, हामीमा आफूलाई बनाउने शक्ति छ।” स्वामीले यो उक्ति उन्नतिको सन्दर्भमा भनेका थिए।

तिकता र निराशाका कारण तथा शिविरमा आफूमाथि अघको अन्याय र शोषणको कारण शिविर बाहिर निस्केपछि स्वयं शोषक बनेका थिए।

लोगोथेरापी दर्शनको ‘अर्थको खोज’ नित्यको शक्तिको खोज वा फ्रायडको ‘रमाइलोको खोज’ भन्दा फरक छ। फ्रायडले भनेका थिए, “एकैपल्ट धेरै विविध व्यक्तिहरूलाई भोकै राखियो भने भीडमा व्यक्तिको विविधता हराउँछ ती सबैले एकैथरी व्यवहार गर्छन्। फ्याङ्गल फ्रायडको यो तर्क स्वीकार्दैनन्।” उनी भन्छन्, “भगवान्लाई धन्यवाद दिनुपर्छ, फ्रायडले आक्विचको शिविर हेर्नुपरेन, उनी भिक्टोरियन शैलीका कवचका आधारमा विश्लेषण गर्दै आफ्नो दर्शन प्रस्तुत गर्न पुगे। फ्रायडले भनेभैँ आक्विचको शिविरमा व्यक्तिगत विविधता हराएन, बरु बन्दीहरू एक-अर्काबाट भन्नु पृथक बने। कोही सुद्गुरसरह भए भने कोही सन्त। उनी सोध्छन्, सन्त नभनेर असल मान्छे भन्नु उचित हुँदैन ? उनी आफैँ जवाफ दिन्छन्, हुन्छ, तर असल मान्छेहरू अल्पसङ्ख्यामा छन् र सधैं कमै रहने छन्। यो गणितलाई सुधार्नु अर्थात् असल मान्छे थप्नु हाम्रो चुनौती हो भन्ने फ्याङ्गलको निचोड छ।

जीवनमा अर्थहरूको खोजी नै मानवजीवनको प्राथमिक उत्प्रेरणा हो। जीवन अर्थपूर्ण छ र बाट्यपरिस्थिति र अवस्था जस्तोसुकै भएपनि जीवनको सार्थकता खोज्न सक्नुपर्छ। प्रत्येक मान्छेको जीवनमा केही त्यस्तो आदर्श मान्यता या उद्देश्य हुन्छ जसका लागि ऊ बाँच्न सक्छ र मर्न पनि। पुस्तकले मानिसको जीवनमा सुषुप्त अवस्थामा रहेको अर्थप्रति जागरुक बनाउँछ। वास्तवमा प्रेम, मैत्री र करुणाको खोज नै जीवनको आखिरी खोज हो। बन्दीहरू शिविरभित्र चरम शारीरिक र मानसिक तनावका बाबजुत बाँच्न सफल हुनुको मुख्य कारण प्रेम नै थियो— प्रकृतिप्रतिको प्रेम, परिवारप्रतिको प्रेम अनि जीवनप्रतिको प्रेम। आत्मरक्षाका लागि कहिलेकाहीँ समवेदनाहीन व्यवहार देखाए पनि मैत्रीभाव र करुणा मानिसको अन्तर्निहित गुण हो, र यो सदैव साथ रहन्छ। मानिसको जीवन र जगत यसैको आधारमा चलेको हुन्छ र आध्यात्मिक यात्रा पनि। जीवनमा सिर्जिएका समस्या र चुनौतीहरूको सामना मानिसले जसरी गर्छ त्यसैले जीवनलाई अर्थपूर्ण बनाउँछ भन्ने भाव म्यान्स सर्च फर मिनिडमा व्यक्त छ।